

วัดพู : มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม แห่งเมืองจำปาสัก

Wat Pu : The World Heritage Cultural Landscape of Champasak

เกรียงไกร เกิดศิริ

หลักสูตรนานาชาติสาขาวิชาการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมกับการท่องเที่ยว
คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

“วัดพู” เป็นศาสนสถาน que แสดงถึงความรุ่งเรืองของอารยธรรมบนที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงในเขตจำปาสัก และถือเป็นรากฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นการก่อร่างสร้างตัวมีพัฒนาการทางสังคมวัฒนธรรม และรูปแบบศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์แห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ จากสังคมบุพกาลที่ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่ายสู่สังคมแห่งอารยธรรมที่มีโครงสร้างสลับซับซ้อนในระหว่างพุทธศตวรรษที่ 5-18

นักวางผังในสมัยโบราณได้ปรับใช้ลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ให้ตอบสนองต่อแนวความคิดทางศาสนาและความเชื่อในลัทธิไสวในศาสนาฮินดู นอกจากนี้ยังปรากฏร่องรอยของแหล่งโบราณคดีจำนวนมากกระจายตัวอยู่ในพื้นที่มานับพันปี แสดงให้เห็นถึงองค์ประกอบของโครงสร้างสังคม, วัฒนธรรม, วิถีชีวิต, เศรษฐกิจ การปกครอง และการศาสนาของบรรพบุรุษ และต้นธารวัฒนธรรมแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การนี้ศูนย์มรดกโลกองค์การยูเนสโกจึงได้ประกาศรับรองว่าพื้นที่มรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสักเป็นมรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม (World Heritage Cultural Landscape) เมื่อปี พ.ศ. 2544

คุณค่าดังที่กล่าวมาข้างต้นทำให้เกิดแนวความคิดในการจัดการและการอนุรักษ์มรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ โดยหัวใจหลักของการจัดการต้องคำนึงถึงความยั่งยืนของภูมิทัศน์ และการดำเนินต่อไปของประโยชน์ใช้สอยในปัจจุบันของชุมชนเจ้าของพื้นที่อย่างมีอิสระในการดำเนินชีวิต มีการพัฒนาเพื่อยกระดับคุณค่า และความมั่นคงแห่งชีวิตด้วยการอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของตนอย่างยั่งยืน การจัดการและการพัฒนาที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของชุมชนมีอาจเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ รวมไปถึงการท่องเที่ยวที่ปราศจากการจัดการที่ดี และละเมิดลึกซึ่งเพียงพอจะกลายเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลกระทบต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมรวมถึงการสร้าง ความอ่อนแอให้กับชุมชนในระยะยาวด้วย

คำสำคัญ : มรดกโลก ภูมิทัศน์วัฒนธรรม ปราสาหวัดพู

Abstract

“Wat pu” is a religious monument that reflects the prosperity of a civilization in the Mekong basin area of Champasak district. It is considered to be an important root of socio-cultural development, from a simple ancient community to a complex civilization in the 5th - 18th century Buddhist era. It also boasts its own art style unique to the Southeast Asian region.

Town planners in ancient times adapted the physical characteristics of the site to serve religious beliefs, especially Hinduism. Traces of archeological ruins dating back thousands of years ago have been discovered scattered around the area revealing evidence of lifestyle, social, cultural, economics, political and religious structure, as well as the roots of Southeast Asian culture. Therefore, the World Heritage Center of UNESCO has declared this cultural landscape heritage of Champasak as the World Heritage Cultural Landscape in year 2001.

Such significance has led to the interest in managing and conserving this cultural landscape heritage which takes into consideration the sustainability of the landscape and the continued freedom in land use for the local community. Development should be undertaken to better the quality and security in the way of life, whereby the community can exist in harmony with their own natural and cultural environment. Management and development without the community involvement does not lead to sustainable development, and tourism without proper management will affect the cultural landscape, the cultural heritage, and eventually lead to a weak community in the long run.

Keywords : World heritage, Cultural landscape, Wat Pu

ความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรม

คำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) เป็นคำศัพท์ที่ถูกใช้ครั้งแรกๆ โดยนักประวัติศาสตร์ชาวเยอรมันและนักภูมิศาสตร์ชาวฝรั่งเศส มาตั้งแต่ช่วงหลังของศตวรรษที่ 19 แต่เป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายมากขึ้นในช่วงศตวรรษที่ 20 โดยศาสตราจารย์คาร์ล ซาเออร์ สำนักภูมิศาสตร์มนุษย์ แห่งเบิร์กลีย์ ประเทศสหรัฐอเมริกา ในช่วงปี 1920¹ จนกระทั่งประมาณปี 1990 คณะกรรมการมรดกโลกได้เริ่มคำนึงแนวความคิดทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม และได้ใช้เวลาในทศวรรษที่ผ่านมาในการบุกเบิกการประยุกต์ใช้ จนกระทั่งมีการขึ้นทะเบียนแหล่งมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมขึ้น

คำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) มีผู้ให้คำจำกัดความที่หลากหลาย ตัวอย่างเช่น “ผลที่แสดงออกมาในรูปของภูมิทัศน์ธรรมชาติที่มองเห็น โดยการที่วัฒนธรรมเป็นผู้กระทำ, ธรรมชาติเป็นสื่อกลางและภูมิทัศน์วัฒนธรรมคือผลของการกระทำดังกล่าว” หรือ “ผลผลิตที่เห็นได้อย่างเด่นชัดของความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างผลของการกระทำของชุมชนมนุษย์ชาติโดยก่อรูปขึ้นจากผลของวัฒนธรรมและความสามารถเท่าที่จะเป็นไปได้ตามแต่ที่ธรรมชาติแวดล้อมจะเอื้ออำนวยซึ่งก็คือมรดกอันทรงคุณค่าที่ตกทอดมาจากวิวัฒนาการทางธรรมชาติและ ของความพยายามของมนุษย์ตลอดทุกยุคทุกสมัย” เป็นต้น

ในการประชุมคณะกรรมการมรดกโลกได้ให้คำจำกัดความของคำว่า ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) ดังนี้ “ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการผสมผสานกันระหว่างธรรมชาติและมนุษย์ โดยแสดงให้เห็นถึงวิวัฒนาการของสังคมมนุษย์ และการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ผ่านกาลเวลาจนกระทั่งปัจจุบัน ภายใต้อิทธิพลของข้อจำกัดทางกายภาพ และหรือโอกาสที่จะนำเสนอขึ้นโดยที่สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติเป็นตัวกำหนด

รูปแบบตลอดจนเป็นการสืบต่อในทางสังคม, เศรษฐกิจและแรงกดดันทางวัฒนธรรมทั้งปัจจัยภายนอกและปัจจัยภายใน โดยพื้นที่ดังกล่าวได้ผ่านการเลือกเฟ้นตามหลักเกณฑ์ของคุณค่าในความโดดเด่นอันเป็นสากล (Universal Values) จนสามารถเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของภูมิวัฒนธรรมรวมไปถึงการแสดงให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมแห่งภูมิภาค”

จากคำจำกัดความที่ยกมาแสดงข้างต้น จะเห็นได้ว่าความหมายของภูมิทัศน์วัฒนธรรมมีสาระสำคัญเช่นเดียวกัน คือเป็นสภาพแวดล้อมที่เกิดขึ้นจากการกระทำที่เป็นผลกระทบซึ่งกันและกันระหว่างวัฒนธรรมของมนุษย์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ

เกณฑ์ในการประเมินมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลก

หลักเกณฑ์ในการประเมินมรดกทางวัฒนธรรมเพื่อขึ้นทะเบียนเป็นแหล่งมรดกโลกของคณะกรรมการมรดกโลก (The World Heritage Committee) มีอยู่ 6 ประการ แปลโดยกรมศิลปากร² คือ แสดงถึงการเป็นศิลปกรรมที่มีลักษณะเฉพาะตัว (เป็นเอกลักษณ์) เป็นผลงานชิ้นเอกของอารยธรรมสร้างสรรค์; หรือ มีอิทธิพลอย่างมากเหนือรูปแบบและพัฒนาการทางสถาปัตยกรรม ศิลปถาวรวัตถุ การวางผังเมืองและการออกแบบภูมิทัศน์ที่ครอบคลุมทั้งระยะเวลาและพื้นที่ทางวัฒนธรรมของโลก; หรือ มีความเป็นเอกลักษณ์หรืออย่างน้อยต้องเป็นพยานหลักฐานอย่างพิเศษของอารยธรรมหรือจิตวิญญาณวัฒนธรรมซึ่งสาบสูญไป; หรือ เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของชนิดอาคาร หรือสถาปัตยกรรมโดยรวมหรือภูมิทัศน์ซึ่งแสดงขั้นตอนที่มีความสำคัญในประวัติศาสตร์มนุษยชาติ; หรือ เป็นตัวอย่างที่มีความโดดเด่นของธรรมเนียมการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ หรือการใช้พื้นที่ซึ่งเป็น

ตัวแทนของวัฒนธรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมันกลับไม่มั่นคง เนื่องจากผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงที่ไม่สามารถนำกลับคืนได้ดั่งเก่า หรือในสภาวะแวดล้อมพิเศษหรือไปรวมกับมาตรการอื่นๆ; หรือ มีการเกี่ยวข้องโดยตรงได้กับเหตุการณ์หรือจารีตประเพณีที่ยังคงปฏิบัติกันอยู่หรือแนวความคิด หรือ ความเชื่อกับผลงานศิลปกรรมและวรรณกรรมที่มีความโดดเด่นที่เป็นสากล

ในปัจจุบันมีแหล่งมรดกโลกขึ้นทะเบียนแล้วทั้งสิ้น 730 แห่ง จาก 125 ประเทศ สามารถแบ่งออกได้เป็นมรดกทางวัฒนธรรม 563 แห่ง และแหล่งมรดกโลกทางธรรมชาติ 144 แห่ง จากจำนวนทั้งสิ้น 730 แหล่งดังที่กล่าวมาข้างต้นจะมีเพียง 30 แหล่งที่เป็นมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม⁶ ซึ่งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีเพียง 2 แห่ง คือ วัดพู สปป.ลาว และ นาซันบันได ประเทศฟิลิปปินส์⁷

แนวความคิดใหม่ที่มีต่อแหล่งมรดกโลกจะมีความพยายามและให้ความสำคัญที่จะบูรณาการระหว่างมรดกทางธรรมชาติและมรดกทางวัฒนธรรมเข้าด้วยกันในลักษณะภูมิทัศน์วัฒนธรรม โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาใหม่ดังต่อไปนี้⁸

1. เป็นภูมิทัศน์ที่เจตนาสร้างขึ้นของมนุษย์, ประกอบด้วยสวนและภูมิทัศน์ที่สร้างขึ้นด้วยเหตุผลทางสุนทรียภาพ;
2. เป็นภูมิทัศน์ที่เป็นผลมาจากสังคมดั้งเดิม, เศรษฐกิจ, การปกครอง และ หรือเป็นผลมาจากแนวคิดทางศาสนา ซึ่งสามารถเป็นได้ทั้งแหล่งที่หยุดนิ่ง หรือแหล่งที่ยังมีความต่อเนื่อง;
3. เป็นภูมิทัศน์ที่เป็นองค์รวม โดยแสดงออกโดยพลังอันบริสุทธิ์ของศาสนา, ศิลปะ หรือ ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมกับองค์ประกอบทางธรรมชาติ

ข้อมูลเบื้องต้นของแขวงจำปาสัก

แขวงจำปาสัก ตั้งอยู่ทางตอนใต้สุดของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ห่างจากนครเวียงจันทน์ประมาณ 500 กิโลเมตร มีพื้นที่รวมทั้งสิ้น 15,415 ตารางกิโลเมตร⁹ ที่ตั้งสัมพันธ์ทางตอนเหนือติดกับแขวงสาละวันและแขวงเซกอง ทางตะวันออกติดกับแขวงเซกองและแขวงอัตตะปือ ทางตอนใต้ติดกับประเทศกัมพูชา และทางตะวันตกติดกับประเทศไทย ภูมิลักษณะของพื้นที่ที่เป็นที่ราบสูง¹⁰ และที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงไหลแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือ ที่ราบลุ่มแม่น้ำฝั่งตะวันออก และฝั่งตะวันตก จึงเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญของลาวมาตั้งแต่อดีต แขวงจำปาสักประกอบด้วยเมือง 10 เมือง แต่มีเมืองที่สำคัญ 2 เมือง ได้แก่ เมืองปากเซ¹¹ เป็นเมืองศูนย์กลางหลัก และเมืองจำปาสักซึ่งเคยเป็นเมืองหลวงเก่าของแขวงและเป็นที่ตั้งของศาสนสถานวัดพูอันเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวแขวงจำปาสักและชาวลาวทางตอนใต้ด้วย

แต่เดิม แขวงจำปาสัก มีชื่อว่า แขวงเซโดน ตามชื่อลำน้ำเซโดนที่ไหลมาลงสู่แม่น้ำโขงที่เมืองปากเซ ต่อมาเมื่อประเทศลาวเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปี พ.ศ. 2518 จึงเปลี่ยนชื่อแขวงเซโดนเป็นแขวงจำปาสักเพื่อเป็นเกียรติแก่ความยิ่งใหญ่ของอาณาจักรจำปาสักซึ่งมีประวัติศาสตร์มาอย่างยาวนาน¹²

ข้อมูลเบื้องต้นของปราสาทวัดพู

มรดกโลกทางวัฒนธรรมวัดพู และร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณ ตั้งอยู่บริเวณที่ราบจำปาสักริมฝั่งขวาของแม่น้ำโขงซึ่งมีความลาดเอียงจากภูเขาทางทิศตะวันตกสู่ลำน้ำโขงทางด้านตะวันออกห่างจากเมืองปากเซมาทางใต้ตามถนนหมายเลข 13 ประมาณ 40 กิโลเมตร และมีทางแยกจากถนนหมายเลข 13 มายังบ้านม่วงซึ่งเป็นท่าเรือข้ามฟากสู่เมืองจำปาสัก โดยมีมีกฎเก่าซึ่งเป็นสิ่งคברพทธธรรมชาติอยู่ทางทิศตะวันตกและเป็นจุดเด่นที่สำคัญของเมือง

บริเวณที่ราบลุ่มฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขงซึ่งจะค่อยลาดชันขึ้นสู่ภูเก๊าปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่พัฒนาการขึ้นเป็นเมืองขนาดใหญ่ที่มีกำแพงดินสองชั้นล้อมรอบพื้นที่ ด้านยาวมีความยาวประมาณ 2.4 กิโลเมตร และด้านกว้างยาว 1.8 กิโลเมตร ความสูงประมาณ 6 เมตร¹³ โดยสันนิษฐานว่าเมืองนี้ คือ เมืองเสดตะปุระ¹⁴ เป็นเมืองหลวงของแคว้นเจนละ¹⁵ โดยสันนิษฐานว่าน่าจะสร้างขึ้นในช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ 10 และมีพัฒนาการขึ้นเป็นเมืองที่มีความมั่นคง และอุดมสมบูรณ์เนื่องจากสามารถทำการเกษตรแบบยั่งยืนได้ เพราะมีระบบการจัดการน้ำที่ได้ประสิทธิภาพ อีกทั้งยังมีความมั่นคงเพราะตั้งอยู่บนพื้นที่ที่มีความสูงเหนือระดับน้ำท่วมสูงสุดของแม่น้ำโขงด้วย¹⁶

หลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวถึงพื้นที่บริเวณนี้ได้แก่ จารึกภาษาสันสกฤต หลักที่ K365 ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงประมาณครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 10 กล่าวถึง กษัตริย์เดวณิกะ (Devanika) และ ลิงคปรวต (Lingapavata)¹⁷ เมืองโบราณแห่งนี้จึงเปรียบได้กับตัวแทนของเมืองในยุคแรกเริ่มแห่งภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ส่วนจารึกอื่นๆ ที่พบทำให้สันนิษฐานได้ว่าเมืองเสดตะปุระถูกสถาปนาขึ้นโดยกษัตริย์เสดถวรมัน เพื่อเป็นเมืองพระนครหลวงแห่งราชอาณาจักรเจนละ และรุ่งเรืองอยู่จนกระทั่งรัชสมัยกษัตริย์มเหศวรรามัน ราวพุทธศตวรรษที่ 12 ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 มีการแก่งแย่งกันทางอำนาจจึงแยกออกเป็นเจนละน้ำ และเจนละบก¹⁸ เมืองเสดตะปุระคงเริ่มลดบทบาททางการเมืองการปกครองลงหลังจากย้ายราชธานีลงไปทางใต้ และคงหมดบทบาทโดยสิ้นเชิงเมื่อเมืองพระนครมีความรุ่งเรืองมากขึ้น แต่อย่างไรก็ตามพื้นที่บริเวณนี้ยังคงมีการตั้งถิ่นฐานอยู่เรื่อยมาและศาสนสถานปราสาทวัดพูก็ยังคงเป็นศูนย์กลางจิตใจของชุมชนและกษัตริย์ยังคงต้องให้การทำนุบำรุงมาโดยตลอด

คำอธิบาย

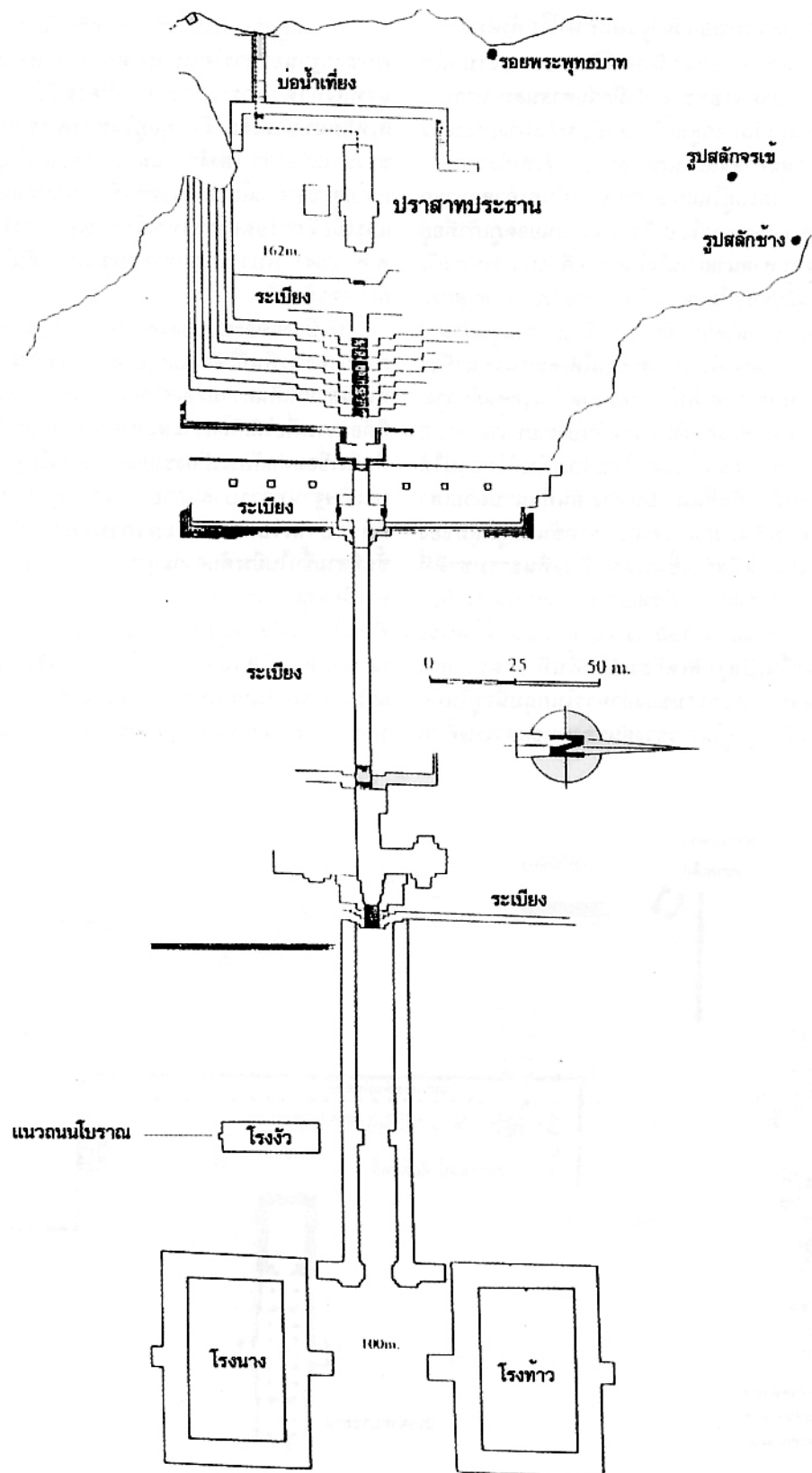
1.	เรือนสิริวร อ.สิริวร จ.อุบลราชธานี	5.	เมืองปากเซ
2.	ด่านช่องเม็ก อ.สิริวร จ. อุบลราชธานี	6.	ถนนปากเซ-ลาวตอนล่าง
3.	แนวพรมแดนไทย-ลาว	7.	ภูเก็ก
4.	ถนนสายบ้านวังคำ-ปากเซ	8.	ปราสาทวัดพู

ภาพที่ 1 แผนที่ที่ตั้งของมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม วัดพู เมืองจำปาสัก สปป.ลาว

ถัดจากเมืองโบราณแสดงตะปูไปทางทิศตะวันตก คือกลุ่มศาสนสถานวัดพู ซึ่งตั้งอยู่บริเวณที่ลาดเชิงเขาของภูเก็กยอดเขาที่มีความสูงถึง 1,416 เมตร¹⁹ มีจารึกเรียกภูเก็กเป็นภาษาสันสกฤตว่า **สิงคปรวต** เนื่องจากบนยอดสูงสุดของภูเขามีสถูปะหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประดิษฐานอยู่สูงประมาณ 11 เมตร²⁰ เป็นสัญลักษณ์ของพระศิวะผู้เป็นเทพเจ้าแห่งการกำเนิด ในระหว่างการสำรวจแหล่งโบราณคดีเพื่อการเสนอเป็นมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมื่อปี พ.ศ. 2543 ได้พบซากฐานอาคารก่อด้วยอิฐบนยอดของก้อนหินและพบศิลาจารึกหินทรายอยู่ด้านล่าง²¹ ประจักษ์หลักฐานเหล่านี้ยืนยันภูเก็กในฐานะของสิงคปรวตได้เป็นอย่างดี

สำหรับคำว่า **วัดพู** เป็นชื่อที่ชาวจำปาสักเรียกศาสนสถานแห่งนี้ แทนที่จะเรียกว่า **สิงคปรวต** ตามชื่อเดิมในจารึก แสดงให้เห็นถึงความไม่ต่อเนื่องทางประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของคนในพื้นที่²² ชื่อวัดพูจึงน่าจะถูกเรียกเมื่อพบศาสนสถานแห่งนี้อีกครั้ง หลังจากมีการทิ้งร้างพื้นที่นี้ไป และต้องหลังจากการประดิษฐานพระพุทธรูปในปรางค์ประธานของศาสนสถานแห่งนี้แล้ว ส่วนคำว่า **พู** มาจากการเป็นศาสนสถานประจำภูเขานั้นเอง

วัดพูทำหน้าที่เป็นพุทธสถานมาตั้งแต่ช่วงปลายของพุทธศตวรรษที่ 18 เป็นศูนย์กลางจิตใจของชาวจำปาสักและชาวลาวตอนล่างเรื่อยมา ในช่วงเวลาที่ฝรั่งเศสปกครองลาว ได้ย้ายเมืองศูนย์กลางของจำปาสักไปอยู่ที่เมืองปากเซ ทำให้เมืองจำปาสักลดบทบาทของตนลง ในช่วงเวลานี้วัดพูก็ได้รับความดูแลเอาใจใส่ลดลงไปด้วยโดยปริยาย จนกระทั่งเมื่อปี พ.ศ. 2543 จึงมีการสำรวจวัดพูและพื้นที่ใกล้เคียงอย่างจริงจังเพื่อเตรียมแผนเสนอชื่อเข้าเป็นมรดกโลกทางวัฒนธรรม และศูนย์มรดกโลก แห่งองค์การยูเนสโก ได้ประกาศรับรองพื้นที่ปราสาทวัดพูและพื้นที่โดยรอบเป็นมรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม ในนามพื้นที่วัดพูและแหล่งตั้งถิ่นฐานโบราณที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก (Vat Phou and Associated Ancient Settlements within the Champasak Cultural Landscape) เมื่อปี พ.ศ. 2544 โดยเข้าเกณฑ์ข้อที่ 3, 4 และ 5 ตามบรรทัดฐาน 6 ข้อว่าด้วยการพิจารณาการขึ้นบัญชีมรดก ทางวัฒนธรรมโลก (Criteria for the Inclusion of Cultural Properties in World Heritage List)

ภาพที่ 2 แผนผังบริเวณกลุ่มโบราณสถานวัดพู ปรับปรุงจากคู่มือเข้าชมปราสาทวัดพู, กรมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติและวัดภูโบราณ, โครงการค้นคว้าวัดภูโบราณลาว

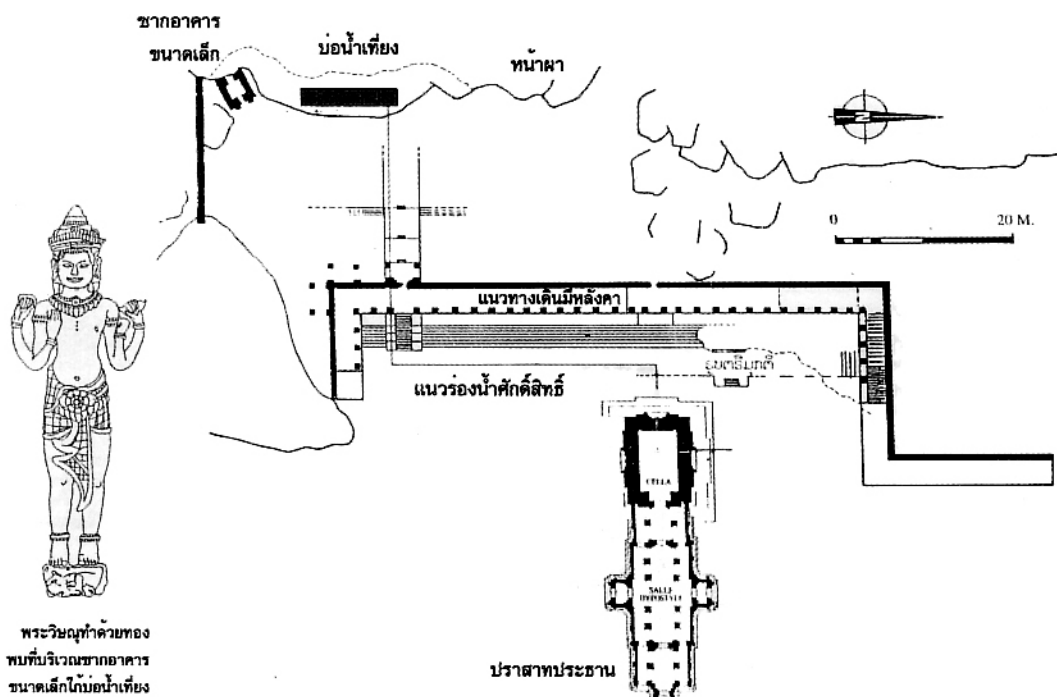
ภูมิทัศน์วัฒนธรรมของวัดพูและพื้นที่ใกล้เคียง

พื้นที่มรดกโลกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมจำปาสัก บริเวณเบื้องล่างที่ลาดเชิงเขาภูเก้ามีกลุ่มศาสนสถานวางตัวอยู่ในแนวแกนตะวันออกสู่ตะวันตกเป็นระยะทางประมาณ 1,400 เมตร กลุ่มศาสนสถานถูกออกแบบให้เข้าถึงจากทางทิศตะวันออก และอยู่ในแนวแกนเดียวกับภูเก้าสามารถสักการะด้วยความศรัทธาไปยังสิ่งปรารถนาของตนได้ที่อยู่เบื้องหลังอาคาร ศาสนาสถานได้ในคราวเดียวกัน การวางผังในลักษณะเช่นนี้ปรากฏไม่บ่อยนักในการวางผังของศาสนสถานของขอม²³ เพราะส่วนใหญ่จะมีการวางผังแบบรวมศูนย์กลาง โดยการวางผังลักษณะดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงเจตนาที่จะใช้ลักษณะทางธรรมชาติเพื่อให้สิ่งปรารถนาเป็นจุดศูนย์กลาง

ทางตะวันออกสุดของผังบริเวณเป็นบารายขนาดใหญ่ 3 สระ สร้างด้วยการถมดินเชื่อมโอบล้อมพื้นที่โดยไม่ได้ขุดลงไปในพื้นที่ดิน ถัดขึ้นมาเป็นทางเดินที่ขนาบด้วยเสานางเรียง²⁴ ทางเดินดังกล่าวจะค่อยลาดชันขึ้นสู่กลุ่มของอาคารศาสนาสถานที่สร้างขึ้นบนระเบียงหินธรรมชาติที่ถากแต่งให้เหมาะสมกับการใช้สอยจำนวนหกชั้น ระเบียงชั้นแรกมีแนวแกนยาว 130 เมตร ด้านหน้ามีโคปุระสองหลังมีผังพื้นเป็นรูปสี่เหลี่ยมล้อมพื้นที่โล่งตรงกลาง ลักษณะของสถาปัตยกรรมของอาคารในกลุ่มนี้อยู่ในยุคสมัยเกาะแกร์ มีอายุอยู่ในราวช่วงต้นของพุทธศตวรรษที่ 16

ด้านในสุดของระเบียงชั้นหนึ่งที่ตั้งกับระเบียงชั้นที่สอง พบซากฐานอาคารโคปุระซึ่งเคยมีโครงสร้างเป็นไม้และมุงหลังคาด้วยกระเบื้อง ทางทิศใต้มีอาคารหินทรายสี่เหลี่ยมขนาดเล็ก มีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 ชาวบ้านเรียกว่า **โองจั่ว**²⁵ และอาคารหลังนี้อยู่ในตำแหน่งปลายสุดของถนนโบราณที่เชื่อว่าเชื่อมต่อมาจากเมืองพระนคร และเมื่อมีการขุดสำรวจทางโบราณคดีทางทิศใต้ เมื่อปี พ.ศ. 2541 พบว่ามีซากอาคารเช่นเดียวกันในตำแหน่งที่สมมาตรด้วย²⁶

ระเบียงแต่ละชั้นของวัดพูเกิดจากการปรับสภาพทางกายภาพของพื้นที่ให้ตอบสนองต่อการใช้งาน โดยการถากหินในส่วนที่เกินความต้องการออก และเสริมหินในตำแหน่งที่ต้องการเพื่อให้เกิดความสมมาตรและสมบูรณ์ ระเบียงชั้นที่หนึ่งเชื่อมต่อกับระเบียงชั้นสองด้วยบันไดสูงชัน ที่ชั้นพักประดิษฐานทวารบาลมีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 18 ที่ชาวบ้านเรียกว่า **พระยาก้ามะทา**²⁷ ตั้งแต่ระเบียงชั้นที่สามขึ้นไปมีระดับความสูงของระเบียงที่แตกต่างกันมาก ตามลักษณะทางกายภาพของเชิงเขาที่มีความลาดชันมากขึ้น ที่ระเบียงชั้นที่หกที่สูงจากระดับบาราย ประมาณ 75 เมตร ณ ตำแหน่งนี้สามารถมองไปได้ไกลไปจนไกลสุดตา และสามารถเห็นภูมิทัศน์โดยรวมของวัดพู ตำแหน่งกึ่งกลางของระเบียงเป็นศาสนคารประธานที่อุทิศถวายแด่องค์พระศิวะ

ภาพที่ 3 แผนผังระเบียงชั้นบนซึ่งเป็นที่ตั้งของปราสาทประธาน ปรับปรุงจากคู่มือนำชมปราสาทวัดพู, กรมพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติวัดพู, โครงการค้นคว้าวัดพูโบราณลาว

เบื้องหลังคือหน้าผาสูงชันที่เชื่อมชะง่อนออกมาเป็นฉากหลังของศาสนสถาน ภายใต้ชะง่อนผายังเป็นจุดกำเนิดของน้ำพุธรรมชาติที่ถูกเก็บกักในอ่างหิน ที่ชาวบ้านเรียกว่า น้ำเที่ยง มีหลักฐานแสดงให้เห็นว่านายช่างโบราณได้สกัดหินให้เป็นลำธารเพื่อนำน้ำพุธรรมชาติไหลผ่านห้องบูชาที่ประดิษฐานศิวะลึงค์ตลอดเวลา และน้ำที่ไหลผ่านศิวะลึงค์จะไหลออกจากห้องครกฤทธะลงสู่ลำน้ำห้วยสระหัวที่จะไหลผ่านไปยังเมืองเสดตะปุระนับเป็นแนวความคิดที่แยบยลในการสร้างขวัญและกำลังใจสำหรับชุมชนที่มีระบบเศรษฐกิจพื้นฐานที่พึ่งพิงเกษตรกรรม โดยการนำน้ำที่เชื่อว่าเป็นน้ำศักดิ์สิทธิ์ให้ไหลผ่านยังไร่นาของประชาชน²⁸

กลุ่มของศาสนสถานของวัดพูผ่านพัฒนาการมาอย่างยาวนาน และอยู่คู่มากับหน้าประวัติศาสตร์ขอมและเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาโดยตลอด จากหลักฐานสถาปัตยกรรม

และศิลปกรรมของอาคารประธานสามารถบอกได้ว่าการก่อสร้างเพิ่มเติมและบูรณะมาโดยตลอด อาคารก่ออิฐที่อยู่ด้านหลัง เชื่อว่ามีอายุเก่าแก่กว่าอาคารก่อด้วยหินทรายที่อยู่ด้านหน้า ซึ่งมีอายุอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 16 เป็นศิลปะแบบปาปวน ศาสนสถานแห่งนี้ได้รับการดูแลจากผู้ปกครองเมืองพระนครมาโดยตลอด จนกระทั่งช่วง ปลายพุทธศตวรรษ ที่ 18 ศาสนสถานแห่งนี้ถูกปรับเปลี่ยนจากศาสนสถานในศาสนาฮินดูเป็นพุทธสถาน และได้รับความสำคัญในฐานะสถานที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนาของชุมชนมาจนกระทั่งปัจจุบัน ในช่วงวันมาฆบูชาของทุกปีจะมีเทศกาลวัดพู โดยผู้คนทั้งเมืองจำปาสัก ชาวลาวตอนล่าง และชาวไทยในจังหวัดอุบลราชธานีจะเดินทางมาสักการะที่วัดพูเพื่อเป็นสิริมงคล ทำให้ปราสาทวัดพูที่เคยเงียบเหงากลับคราคร่ำไปด้วยผู้คนจากทั่วสารทิศ

ภาพที่ 4 ปราสาทประธาน

ภาพที่ 5 พระพุทธรูปที่ประดิษฐานในปราสาทประธานแทนศิวะลึงค์เดิม เมื่อพุทธศาสนาเป็นศาสนาหลักของพื้นที่ในภายหลัง

ภาพที่ 6-8 ตัวอย่างงานศิลปกรรมที่พบในพื้นที่

ภาพที่ 9-12 ปราสาทวัดพูในช่วงบุญนมัสการวัดพูในวันมาฆบูชา ทำให้วัดพูที่เคยเงียบเหงามาตลอดทั้งปีคราคร่ำไปด้วยผู้คนนับแสนที่มาจากเมืองต่างๆ ของลาว ยืนยันความเป็นศูนย์กลางทางจิตวิญญาณและคุณค่าที่เป็นนามธรรมของปราสาทวัดพู

นอกจากกลุ่มวัดพูแล้วในพื้นที่ใกล้เคียงยังปรากฏร่องรอยการตั้งถิ่นฐานมนุษย์อีกเป็นจำนวนมากสามารถแบ่งออกได้เป็นกลุ่มๆ²⁹ ดังนี้ โบราณสถานห้องนางสีดา ทางตอนใต้ของปราสาทหินวัดพู และแนวถนนโบราณ, โบราณสถานทางด้านตะวันออกของแนวเทือกเขาภูเก้า, เมืองเสดตะปุระ, กลุ่มโบราณสถานบนที่ราบจำปาสัก และวัดโตะโมะ เป็นต้น

แหล่งโบราณคดีที่สำคัญและสมควรกล่าวถึง คือ แนวถนนโบราณ ซึ่งเชื่อว่าเป็นแนวถนนโบราณที่เชื่อมมาจากเมืองพระนคร มีระยะทางประมาณ 200 กิโลเมตร สร้างขึ้นด้วยการถมเป็นคันดิน กว้างประมาณ 14 เมตร และสูง 2 เมตร มีการสร้างคูน้ำขนาบถนนเพื่อช่วยระบายน้ำในฤดูน้ำหลาก ในปัจจุบันถนนเส้นนี้ใช้เส้นทางที่ชุมชนบ้านธาตุซึ่งเป็นชุมชนใกล้เคียงวัดพูใช้เข้าถึงวัดพูจากทางทิศใต้ ห่างจากวัดพูไปทางทิศใต้ประมาณ 1.5 กิโลเมตร มีเนินดินเรียกว่า ห้องนางสีดา ซึ่งเป็นแหล่งโบราณคดีอีกแห่งหนึ่งที่ปัจจุบันยังมีการศึกษาข้อมูลน้อยมาก จากโบราณสถานห้องนางสีดาไปทางใต้เป็นโบราณสถานอีกแห่งหนึ่งที่มีชื่อว่า โรงท้าวเผ่า ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่แต่สร้างไม่แล้ว

เสร็จโดยสันนิษฐานว่าคือ อโรคยาศาล หรือบ้านมีไฟ ตามจารึกปราสาทพระขรรค์ ทางเหนือของวัดพูมีถ้ำธรรมชาติชื่อว่า “ถ้ำเล็ก” ภายในถ้ำพบศิลาจารึกสองหลัก เป็นจารึกภาษาสันสกฤตและภาษาเขมร ส่วนอีกหลักเป็นภาษาเขมรอย่างเดียว เมืองโบราณซึ่งตั้งอยู่ห่างจากปราสาทหินวัดพูทางทิศตะวันออกประมาณ 6.5 กิโลเมตร สันนิษฐานว่าคือ เมืองเสดตะปุระ ดังที่กล่าวถึงไว้ในศิลาจารึกตั้งอยู่บริเวณที่ราบดินตะกอนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 3.6 ตารางกิโลเมตร³⁰ ภายในเมืองโบราณพบโครงข่ายของร่องน้ำ และบารายเพื่อการเกษตรกรรมและเพื่อการอุปโภคบริโภคของชุมชนด้วย นอกจากนี้ยังมีเนินดินที่เกิดขึ้นจากฝีมือมนุษย์และซากฐานรากของอาคารอยู่อีกจำนวนมากแต่ยังไม่มี การขุดค้นทางโบราณคดี การกระจายตัวของแหล่งโบราณคดีอย่างหนาแน่นในพื้นที่ บ่งชี้ถึงขอบเขตและความเข้มข้นของกิจกรรมที่เกิดขึ้นพื้นที่ในอดีต ส่วนวัดโตะโมะ เป็นกลุ่มของแหล่งโบราณคดีขนาดใหญ่ตั้งอยู่ฝั่งตรงกันข้ามกับเมืองเสดตะปุระ หรือบนที่ราบฝั่งตะวันออกของแม่น้ำโขง และทางตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทวัดพู

เป็นระยะทางประมาณ 11 กิโลเมตร จากจารึกที่พบสามารถกำหนดอายุได้ว่าต้องเกิดขึ้นอย่างช้าในราวต้นพุทธศตวรรษที่ 14 แต่หลักฐานทางโบราณคดีบ่งบอกว่ามีอายุเก่าแก่กว่าตั้งแต่ ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12-13 แสดงให้เห็นว่าต้องมีชุมชนตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนหน้าการสร้างเมืองตามจารึก และจารึกยังได้กล่าวถึงศาสนสถานที่ยังสร้างถวายต่อพระนางปราพดีซึ่งเป็นศักดิ์ของพระอิศวร ศาสนสถานแห่งนี้จึงเปรียบเสมือน กับศาสนสถานแห่งสตรี คู่กับศาสนสถานแห่งบุรุษในนามของปราสาทหินวัดพูและลิงคปรวต การวางผังดังกล่าวเป็นสาระสำคัญของการวางผังสัญลักษณ์ของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมแห่งนี้

คุณค่าของภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่จำปาสัก

1. คุณค่าทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมที่สำคัญ ประการหนึ่งของพื้นที่ คือ จำนวนแหล่งโบราณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่เป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่ยังมีการพัฒนาในระดับที่ต่ำ จึงมีความเป็นไปได้ที่จะวางแผนเพื่อรักษาแหล่งโบราณคดีเหล่านี้ไว้เพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมเมืองโบราณ ซึ่งเป็นตัวอย่างของเมืองโบราณในยุคแรกเริ่มของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

2. จำนวนของแหล่งโบราณคดีที่ยังหลงเหลืออยู่จำนวนมากมีความสำคัญต่อการศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานและวัฒนธรรมในพื้นที่จำปาสัก ด้วยเป็นสถานที่แห่งเดียวที่จะศึกษาองค์ประกอบทั้งหมดได้อย่างครบถ้วน ตั้งแต่จุดกำเนิดและพัฒนาการของวัฒนธรรม สังคม และเศรษฐกิจของอารยธรรมในภูมิภาคในยุคเริ่มต้นก่อนสมัยพระนคร และในยุคสมัยพระนคร

3. คุณค่าทางประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม โดยเฉพาะกลุ่มศาสนสถานวัดพู เนื่องจากเป็นสถาปัตยกรรมในยุคก่อนพระนคร และยุคเมืองพระนคร และมีการวางผังของศาสนสถานเป็นแบบศาสนบรรพต โดยใช้จุดเด่นของสภาพทางกายภาพของพื้นที่เป็นที่ตั้ง เป็นแม่แบบให้กับการวางผังในรูปแบบศาสนบรรพตแห่งอื่นๆ ด้วย

4. เมืองโบราณเสดตะปุระ เป็นหลักฐานทางโบราณคดีที่มีความสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงพัฒนาการของเมืองในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ก่อนหน้าที่จะเกิดราชอาณาจักรเขมรในยุคเมืองพระนคร เป็นจุดกำเนิดของรัฐที่มีอำนาจครอบคลุมไปยังเมืองต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

5. การรวมกันของแหล่งโบราณคดีในลักษณะเป็นองค์รวม ทำให้ปรากฏร่องรอยของการวางผังและการใช้ประโยชน์พื้นที่ทั้งหมด ซึ่งมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อาทิ ถนน การจัดการและการควบคุมน้ำเพื่อป้องกันน้ำท่วม และการชลประทาน ตลอดจนแสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางภูมิทัศน์ในสมัยโบราณ เพื่อตอบสนองต่อการเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองในอดีต

6. การวางผังภูมิทัศน์สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อทางศาสนาและจักรวาลทัศน์ของผู้ปกครองเมือง เนื่องจากการวางผังพื้นที่ได้คำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยเพียงอย่างเดียวหากแต่สะท้อนให้เห็นถึงจักรวาลทัศน์ในศาสนาฮินดูซึ่งเป็นศาสนากระแสหลักของโลกในช่วงพุทธศตวรรษที่ 5-12 โดยให้ตัวเลขสี่ธรรมชาติดิจตสูงสุดของยอดภูเก้าและปราสาทวัดพูเป็นตัวแทนของพระศิวะ และวัดโตะโม่ที่อยู่ฝั่งตรงกันข้ามของแม่น้ำโขงเป็นศาสนสถานของพระนางปราพดี การออกแบบทางวิศวกรรม ภูมิสถาปัตยกรรม และสถาปัตยกรรมดังกล่าวได้ตอกย้ำถึงความพิเศษของศาสนสถานทางจิตวิญญาณแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี

7. ลิงคปรวตเป็นจุดรวมของทั้งผังบริเวณ และเป็นตัวแทนสัญลักษณ์ของเขากิราส ซึ่งเป็นสถานที่สถิตขององค์ศิวะ ส่วนแม่น้ำโขงซึ่งเป็นลักษณะทางธรรมชาติที่เป็นตัวแทนของแม่น้ำคงคาและมหาสมุทรล้อมรอบจักรวาลที่ราบระหว่างภูเขาและแม่น้ำเป็นตัวแทนของทุ่งกุญแจตราตามคัมภีร์มหาภารตะในวรรณคดีสำคัญในศาสนาฮินดูที่ยิ่งใหญ่ นอกจากนี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงรอยต่อทางวัฒนธรรมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในระยะเริ่มต้นที่มีความศรัทธาต่อแม่น้ำและภูเขา ได้ผนวกเอาแนวคิดทางฮินดูมาประยุกต์จนกลายเป็นการแปลความของจักรวาลทัศน์ที่หาได้ยากยิ่งของภูมิภาค

จากบรรทัดฐาน 6 ประการของการประเมินผลความโดดเด่นของแหล่งมรดกโลกทางวัฒนธรรมที่กำหนดโดยองค์การยูเนสโก ทางรัฐบาลลาวจึงได้เสนอว่าภูมิทัศน์วัฒนธรรมของจำปาสักได้เข้าเกณฑ์ข้อที่ 1, 2, 3, 4 และ 5 ดังต่อไปนี้

1. แสดงถึงอัจฉริยภาพในการสร้างสรรค์ของมนุษยชาติ :

ปราสาทหินวัดพูสอดคล้องกับเกณฑ์ในข้อนี้ด้วยการบูรณาการกันของการวางผังที่เป็นสัญลักษณ์ทางศาสนากับภูมิทัศน์ทางธรรมชาติ กลายเป็นผลงานการสร้างสรรค์ทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมชั้นเลิศและยังเป็นหลักฐานที่สมบูรณ์ในการแสดงให้เห็นการตั้งถิ่นฐานในรูปแบบเมืองในยุคแรกๆ ของภูมิภาค

2. นำเสนอจุดเปลี่ยนที่สำคัญของคุณค่าของมนุษย์ผ่านกาลเวลา หรือในพื้นที่วัฒนธรรมของโลก, บนพัฒนาการทางสถาปัตยกรรมหรือเทคโนโลยี, อนุสรณ์สถาน, การวางผังเมืองหรือการออกภูมิทัศน์:

ภูมิทัศน์ของที่ราบจำปาสักแสดงให้เห็นถึงลักษณะการวางผังเมืองโบราณ, เทคนิคทางวิศวกรรม, การใช้พื้นที่ที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางศาสนา การใช้พื้นที่เพื่อการเกษตรกรรม การดำรงชีวิตของชาวเมือง สถาบันทางศาสนาและชนชั้นสูงของสังคม ส่วนหลักฐานทางโบราณคดีแสดงให้เห็นถึงการขยายตัวและการวางผังเมืองเพื่อตอบสนองการ

ใช้สอยโดยเมืองโบราณแสดงประเพณีนี้เป็นเพียงเมืองเดียวที่ยังสามารถใช้ศึกษาในฐานะของตัวแทนของเมืองที่การตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครจึงจัดเป็นเมืองโบราณที่มีความสำคัญอย่างสูง นอกจากนี้การวางผังของเมืองยังแสดงให้เห็นการผสมผสานแนวความคิดทางศาสนาฮินดูและศรัทธาของพื้นที่เกี่ยวกับการนับถือน้ำและภูเขาด้วย

3. เป็นหลักฐานแสดงความเป็นเอกลักษณ์อย่างน้อยในความไม่เหมือนใครถึงประเพณีวัฒนธรรมหรืออารยธรรมที่ยังคงอยู่หรือสูญหายไปแล้ว:

วัฒนธรรมเขมรเป็นวัฒนธรรมที่ทรงอิทธิพลมากในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มาอย่างน้อย 700 ปีมาแล้ว พื้นที่จำปาสักเป็นพื้นที่ที่สามารถแสดงให้เห็นภาพรวมของทุกองค์ประกอบทางวัฒนธรรม เศรษฐกิจ วิถีชีวิต ศรัทธาในศาสนา และแนวคิดทางวัฒนธรรมการปกครองที่ได้สูญหายไปแล้ว

4. เป็นตัวแทนที่เด่นของรูปแบบอาคาร หรือสถาปัตยกรรม หรือ ชุดของเทคโนโลยี หรือ ภูมิทัศน์ ซึ่งมีคุณค่าของประวัติศาสตร์มนุษยชาติ:

นอกจากสถาปัตยกรรมในอารยธรรมเขมรที่เกรียงไกรของปราสาทหินวัดพู ยังรวมถึงภูมิทัศน์และการวางผังเมืองที่ไม่สามารถหาตัวได้จากที่อื่นใด จึงสามารถเป็นตัวแทนในการศึกษาการตั้งถิ่นฐานมนุษย์ในยุคต้นๆ ของการสั่งสมอารยธรรมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

5. สามารถสัมผัสได้ของความสัมพันธ์ของเหตุการณ์สำคัญ หรือ ประเพณี หรือ กับแนวความคิด หรือ กับความศรัทธา กับสุนทรีย และวรรณคดี ที่มีคุณค่าโดดเด่น:

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาหลักและเป็นระบบความเชื่อเก่าแก่ที่สุดของโลก แนวคิดของศาสนาฮินดูถือได้ว่าเป็นรากฐานอารยธรรมของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่ส่งผลกระทบยังทุกๆ ส่วนของวัฒนธรรม พื้นที่จำปาสักแสดงให้เห็นถึงการที่วัฒนธรรมศาสนาฮินดูส่งอิทธิพลต่อแนวความคิด การใช้เทคนิคทางวิศวกรรมเพื่อการสร้างศาสนสถานให้สมบูรณ์ตามคติจักรวาลในศาสนา ผลจากแนวความคิดได้ถูกนำเสนอออกมาในรูปของสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมที่เป็นเอกลักษณ์ มีการประยุกต์เอาลักษณะทางกายภาพของธรรมชาติ แนวความเชื่อทางศาสนา แรงบันดาลใจของคนดั้งเดิมในพื้นที่ และเทคนิควิทยาที่แข็งแกร่ง จนกลายเป็นมาตรฐานทางศิลปกรรมแห่งศตวรรษและพัฒนาคุณค่าทางสุนทรียศาสตร์ของภูมิภาค

นอกจากแนวคิดทางศาสนาฮินดูแล้ว ในปัจจุบันปราสาทวัดพูได้ทำหน้าที่เป็นพุทธสถานที่สำคัญของชาวจำปาสักและชาวลาวตอนใต้ ตลอดจนแนวความเชื่อเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ยังปรากฏร่วมกันอยู่ภายในพื้นที่ คุณค่าที่สำคัญที่สุดของวัดพูคือเป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของชุมชนท้องถิ่นมาโดยตลอด

แนวความคิดต่อการจัดการพื้นที่มรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรม

คุณค่าดังที่กล่าวมาข้างต้น แนวความคิดในการจัดการและการอนุรักษ์มรดกทางภูมิทัศน์วัฒนธรรมของพื้นที่ต้องมีหัวใจหลักที่คำนึงถึงความยั่งยืนของภูมิทัศน์ทางวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ปรากฏอยู่ในพื้นที่ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้า อันเป็นรากฐานทางปัญญาให้แก่ชุมชนท้องถิ่นและผู้ที่มีความสนใจ เป็นการสร้างความรู้ความเข้าใจในคุณค่าทางวัฒนธรรม แต่ทั้งนี้ต้องคำนึงถึงการดำเนินต่อไปของประโยชน์ใช้สอย และวิถีชีวิตในปัจจุบันของชุมชนเจ้าของพื้นที่ด้วย กล่าวคือต้องมีความอิสระในการดำเนินชีวิตของตน สามารถเลือกสิ่งที่ดีที่สุดในชีวิตของตนเอง ด้วยการพัฒนาระดับคุณค่า และความมั่นคงของชีวิตด้วยการอยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรมของตนอย่างยั่งยืนและสันติ

การจัดการและการพัฒนาที่ปราศจากการมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่นไม่อาจเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนได้ รวมไปถึงการท่องเที่ยวที่ปราศจากการจัดการที่ดีเพียงพอก็กลายเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดผลกระทบทางตรงต่อภูมิทัศน์วัฒนธรรมและมรดกทางวัฒนธรรมภายในพื้นที่และจะส่งผลกระทบทางอ้อมต่อความเข้มแข็งของชุมชนในระยะยาวด้วยการจัดการที่ดีควรหลีกเลี่ยงการใช้กฎหมาย ข้อบังคับ แต่ควรใช้แรงจูงใจ (Incentive) ด้านต่างๆ เพื่อให้ผู้ปฏิบัติรู้สึกว่าเป็นการบังคับให้ปฏิบัติตาม หากแต่มีความพึงพอใจที่จะทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งอย่างตั้งใจต้องการ

การแปลความหมาย (Interpretation) ของคุณค่า (Values) และความสำคัญ (Significance) ของพื้นที่ต่อชุมชนท้องถิ่น และผู้มาเยือนให้ตระหนักรู้จะเป็นสิ่งที่จะช่วยให้เกิดการอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมอย่างยั่งยืนเพื่อเป็นฐานรากของชุมชนสำหรับการประยุกต์ การคิดค้น การสร้างสรรค์ และการพัฒนานวัตกรรมใหม่เพื่อการยกระดับพัฒนาคุณภาพชีวิตเพื่อความยั่งยืนต่อไป

กิตติกรรมประกาศ

ศาสตราจารย์ เกียรติคุณ ดร. ตรึงใจ บุรณสมภพ ประธานหลักสูตรนานาชาติสาขาวิชาการจัดการมรดกทางสถาปัตยกรรมกับการท่องเที่ยว สำหรับการสนับสนุนในด้านต่างๆตลอดมา รวมทั้งโอกาสในการศึกษาและการวิจัย

คุณชัยพร ทรงสิทธิโชค ผู้ร่วมเก็บข้อมูลภาคสนามครั้งแรก 12-15 ตุลาคม 2546

คุณอัมพร ปักกันธร, คุณวรพจน์ จิว์ไม้แดง ผู้ร่วมเก็บข้อมูลภาคสนามครั้งที่สอง 22-24 กุมภาพันธ์ 2548

เชิงอรรถ

- ¹ Peter Fowler. 2002, 'Cultural Landscape' ใน *World Heritage Paper 6*. Paris: UNESCO World Heritage Centre p.18
- ² Aitchison J. 1995, 'Cultural Landscape in Europe: a geographical perspective', ใน *Von Droste et al.* p. 272
- ³ Wagner. P.L. และ Mikesell M.W. 1962, *Readings in Cultural Geography*, Chicago: University of Chicago press.
- ⁴ Peter Fowler. 2002, p.22
- ⁵ กรมศิลปากร. 2538, *แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกโลกทางวัฒนธรรมของโลก*, กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, 2535. หน้า 8.
- ⁶ Mechtild Rossler. 2002, p.10.
- ⁷ Peter Fowler. 2002, 'World Heritage Cultural Landscape, 1992-2002: a Review and Prospect', World Heritage Paper 7. Paris: UNESCO World Heritage Centre, p.17.
- ⁸ Ibid., p. 19
- ⁹ เมธิณี จิระวัฒนา. 2538, 'ปราสาทวัดพู' *วารสารศิลปากร* ปีที่ 38 ฉบับที่ 5 กันยายน-ตุลาคม 2538. หน้า 88
- ¹⁰ ที่ราบสูงที่สำคัญของแขวงจำปาสักคือที่ราบสูงโบลเวนสันในเขตเมืองปากซ่องและเมืองปากเซพื้นที่ดังกล่าวมีภูมิอากาศที่หนาวเย็น จึงเป็นแหล่งผลิตเมล็ดกาแฟคุณภาพดี
- ¹¹ เมืองปากเซ ตั้งอยู่บริเวณที่เป็นปากน้ำเซโดน มาบรรจบกับแม่น้ำโขงจึงยุทธศาสตร์ที่สำคัญในการเชื่อมโยงไปยังเมืองต่างๆ ในลาวตอนใต้ได้โดยสะดวกในช่วงที่ฝรั่งเศสมีบทบาทในลาวได้พัฒนาเมืองปากเซให้เป็นเมืองหลวงหลักแทนเมืองจำปาสัก
- ¹² ศุภชัย สิงห์บุญชู และคณะ. 2545, *โครงการสารคดีลาวตอนล่าง*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. หน้า 113
- ¹³ แนวกำแพงดังกล่าวบางส่วนเหลือเพียงร่องรอยเนื่องจากการกัดเซาะพังทลายด้วยฝีมือมนุษย์และธรรมชาติ ความสูงที่ได้เกิดจากการวัดกำแพงในตำแหน่งที่ปรากฏเหลืออยู่สูงที่สุด
- ¹⁴ ในหนังสือภาษาไทยใช้ว่า "เศษฐปุระ" แต่ในที่นี้ใช้ว่า "เสดตะปุระ" ด้วยการถ่ายอักษรจากตัวอักษรภาษาลาวโดยตรง
- ¹⁵ การเกิดเมืองเสดตะปุระนี้น่าจะเป็นผลมาจากการขยายตัวของ แคว้นเจนละ ในภาคอีสานที่ต้องการควบคุมพื้นที่ทางตอนใต้ของแม่น้ำโขง
- ¹⁶ ธิดา สารยา. 2546, *อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ*, กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม, หน้า 54-55
- ¹⁷ Government of the Lao PDR. 1999, *Champasak Heritage Management Plan*, Bangkok: Keen Publishing, p. 54
- ¹⁸ ธิดา สารยา, อ้างแล้ว หน้า 83.
- ¹⁹ ศุภชัย สิงห์บุญชู. 2545, 'บุญนมัสการวัดภู ฝั พราหมณ์ และพุทธ อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์' *ศิลปวัฒนธรรม* ปีที่ 23 ฉบับที่ 5 มีนาคม 2545, หน้า 122.
- ²⁰ อ้างแล้ว, หน้า 121.
- ²¹ Government of the Lao PDR, p. 54.
- ²² ศาสนสถานในอิทธิพลขอมมักไม่ได้เรียกชื่อเดิมของศาสนสถาน ทำให้เห็นรอยต่อและความไม่ต่อเนื่องของการตั้งถิ่นฐานของชุมชนว่ามีการทิ้งร้างเมืองไป และมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานใหม่ หรือมีการเข้าอยู่ของคนกลุ่มใหม่ในลักษณะการแทนที่ ซึ่งอาจจะเป็นผลมาจากภัยสงคราม ภัยพิบัติ หรือโรคระบาด เป็นต้น ตัวอย่างเช่น นครวัด มีชื่อตามจารึกว่า บรมวิษณุโลก, เขาพระวิหาร มีชื่อตามจารึกว่า ศรีศิขเรศวร เป็นต้น ส่วนเมืองพินายที่มีชื่อตามจารึกว่า วิมายปุระ นั้นจะเห็นได้ว่าการเรียกชื่อเดิมเพียงแต่มีเสียงที่เพี้ยนไปแสดงว่าในพื้นที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด
- ²³ การวางผังศาสนสถานตามแนวแกนลักษณะเช่นนี้จะพบเฉพาะกับศาสนสถานที่ยุบย่อลงมา เช่น ปราสาทเขาพระวิหาร ซึ่งต้องการสร้างเส้นแกนนำสายตาไปยังศาสนสถานประธานที่อยู่บนยอดเขา.
- ²⁴ บางครั้งเรียกว่า "เสานางจรัญ" สร้างขึ้นเพื่อเป็นเส้นทางสายตาไปสู่อาคารสำคัญ การใช้เสานางเรียงนี้มักพบในการวางผังปราสาทหินที่มีแนวทางเดินยาว เช่น ปราสาทพนมรุ้ง, ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทพระวิหาร เป็นต้น
- ²⁵ ที่เรียกว่าโฮงจั่ว หรือ โรงจั่ว เคยเป็นที่ประดิษฐานรูปสลักลอยตัวโคฉันทหรือโคสุภราชแต่ได้ถูกย้ายไปที่อื่นแล้ว

เชิงอรรถ (ต่อ)

²⁶ Government of the Lao PDR, Ibid. p.58.

²⁷ รูปสลักพระยากำมะทา คือ ทวารบาลที่รักษาประตูทางเข้าเป็นรูปสลักหินลอยตัวมือซ้ายแนบอกส่วนมือขวาถือไม้เท้า ในตำนานท้องถิ่นเล่าว่าพระยากำมะทาเป็นแม่กองควบคุมการก่อสร้างวัดพูแข่งกับการก่อสร้างพระธาตุพนม แต่วัดพูสร้างไม่สำเร็จ พระยากำมะทาจึงเอามือทาบอกด้วยความโศกเศร้าเสียใจ

²⁸ แนวความคิดนี้พัฒนาให้เห็นเป็นรูปธรรมที่โบราณสถานกบาลสะเปียน ที่เทือกเขาพนมมุกเลน เมืองเสียมเรียบ เป็นการสลักหินทรายใต้ท้องน้ำแม่น้ำเสียมเรียบเป็นศิลปะลี้ลับจำนวนมาก น้ำที่ไหลผ่านศิลปะลี้ลับเหล่านี้จึงเปรียบได้กับน้ำแห่งความอุดมสมบูรณ์ที่ไหลมาหล่อเลี้ยงยังเมืองพระนคร

²⁹ Government of the Lao PDR, Ibid. p.52.

³⁰ ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์, 2545. หน้า 122.

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. ม.ป.ท. แนวทางการจัดการโบราณสถานในบัญชีมรดกโลกทางวัฒนธรรมของโลก. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร.
- ธิดา สารยา. 2546. อาณาจักรเจนละ ประวัติศาสตร์อีสานโบราณ. กรุงเทพฯ: ศิลปวัฒนธรรม.
- เมธิณี จิระวัฒนา. 2538. "ปราสาทวัดพู" วารสารศิลปากร ปีที่ 38 ฉบับที่ 5 (กันยายน-ตุลาคม).
- สุจิตต์ วงศ์เทศ. 2532. "ถลันขึ้นถึงบรรพตแล้วไหว้พระที่ปราสาทวัดภู แคว้นจำปาสัก" วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 10 ฉบับที่ 11 (กันยายน).
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์ และคณะ. 2545. โครงการสารคดีลาวตอนล่าง. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- ศุภชัย สิงห์ยะบุศย์. 2545. "บุญนมัสการวัดภู ฝั่ พราหมณ์ และพุทธ อยู่ร่วมกันอย่างสมานฉันท์" ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ 23 ฉบับที่ 5 (มีนาคม).
- Aitchison, J. 1995. "Cultural Landscape in Europe: a geographical perspective". In Von Droste et al.
- Fowler, Peter. 2002. "World Heritage Cultural Landscape, 1992-2002: A Review and Prospect". World Heritage Paper 7. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- Fowler, Peter. 2002. "Cultural Landscape". In World Heritage Paper 6. Paris: UNESCO World Heritage Centre.
- Government of the Lao PDR. 1999. Champasak Heritage Management Plan. Bangkok: Keen Publishing.
- Rosler, Marchild. 2003. "Linking Nature and Culture: World Heritage Cultural Landscapes". In World Heritage Paper 7 (Cultural Landscapes: the Challenges of Conservation). Ferrara-Italy: UNESCO.
- UNESCO World Heritage Centre. 2003. Brief Descriptions of the 754 Properties Inscribed on World Heritage List 2003. Paris: UNESCO.
- Van Liere, W. J. 2520. "The Principle of Wat Phu" วารสารเมืองโบราณ. ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (มกราคม-มีนาคม).
- Wagner, P.L., Mikesell, M. W. 1962. Readings in Cultural Geography. Chicago: University of Chicago Press.